

POCZUCIE KOHERENCJI I STYLE RADZENIA SOBIE ZE STRESEM U MŁODZIEŻY WYCHOWYWANEJ W PLACÓWKACH OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZYCH I W DOMACH RODZINNYCH

ANGELIKA KLESZCZEWSKA-ALBIŃSKA
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2309-7071>

DŹESIKA JARON

Uniwersytet Opolski

Wprowadzenie

W Polsce, w 2017 r. funkcjonowało 1168 placówek instytucjonalnej pieczy zastępczej. Spośród nich 1155 to placówki opiekuńczo-wychowawcze. W placówkach tych zamieszkiwało 16 553 wychowanków, spośród wszystkich 16 856 podopiecznych placówek instytucjonalnej pieczy zastępczej (GUS, 2017).

Dzieci i młodzież przebywająca w placówkach opiekuńczo-wychowawczych zmaga się z wieloma problemami, które na znacznie mniejszą skalę lub w ogóle, nie dotyczą dzieci pozostających w rodzinach własnych (Czerederecka, 1988; Fabiańska, Piechowicz, Udzień, 2004). Poza doświadczeniami z obszaru szeroko rozumianych zaniedbań wychowankowie placówek opiekuńczo-wychowawczych narażeni są na stale pogarszające się warunki materialno-bytowe, brak środków na uczestnictwo w wydarzeniach oświatowo-kulturalnych, częste zmiany kadry (Van Damme-Ostapowicz i in., 2009). Wskazuje się na ich gorszy, w porównaniu do dzieci wychowywanych w rodzinach własnych, stan zdrowia (Felinczak, 2000; Geras, Olejniczak, Kieran, 2014; Green, Simons-Morton, Potvin, 1997; Oleś, 2010; Sajkowska, 2005), obniżoną jakość życia (Ogińska-Bulik, Kobylarczyk, 2015) i niski poziom postrzeganego wsparcia społecznego (Ogińska-Bulik, 2015). Wychowankowie placówek zmagają się z koniecznością przystosowania się do życiowo niekorzystnej sytuacji (Buckner, Mezza Cappa, Beardslee, 2003; Grzegorzewska, 2013a, 2013b; Yates, Egeland, Sroufe, 2003). Zmuszeni są do akceptowania permanentnej niestabilności związanej

ze zmianami zachodzącymi w środowisku, w którym na co dzień przebywają (FDN, 2012; Sandstrom, Huerta, 2013). Doświadczają kryzysów i urazów psychicznych (Briere, 1992; Dudek, 2003), często żyją w niesprzyjającym środowisku (van IJzendoorn i in., 2011). Narażeni są na stres, który utrudnia podejmowanie zadań adekwatnych do wieku rozwojowego (Nakatomi, Ichikawa, Wakabayashi, Takemura, 2018).

Specyficzne warunki funkcjonowania mogą utrudniać kształtowanie u podopiecznych placówek opiekuńczo-wychowawczych przekonania o zrozumiałości i sensowności świata, czy zaburzać rozwój przekonania o zaradności. W sytuacjach stresowych mogą predysponować do rezygnacji z działań lub prowadzić do podejmowania zachowań nieadaptacyjnych (Merz, McCall, 2010; Szarzyńska, Gocman, 2015).

Zadania realizowane przez placówki opiekuńczo-wychowawcze i domy rodzinne

Placówki opiekuńczo-wychowawcze zapewniają małoletnim całkowicie bądź częściowo pozbawionym opieki rodzicielskiej i/lub niedostosowanym społecznie opiekę i wychowanie (Gumienny, 2005). Domy dziecka zapewniają całodobową opiekę wychowankom, których rodzice trwale lub okresowo nie mogą, nie potrafią lub nie chcą stworzyć im warunków umożliwiających prawidłowy rozwój (Dobrzycka, Kozdrowicz, 2003). Podejmują wysiłek związany z zaspokajaniem potrzeb fizjologicznych (m.in. przez zapewnienie warunków mieszkaniowych, wyżywienie, zaopatrzenie w przedmioty osobistego użytku), przynależności (przez zaznajamianie z pozytywnymi wzorcami życia rodzinnego i zapewnienie w miarę możliwości stabilnych relacji z dorosłymi opiekunami), bezpieczeństwa (m.in. przez zapewnienie bezpieczeństwa i ochrony zdrowia), samorealizacji (np. przez umożliwienie realizacji obowiązku szkolnego) (Badora, 1998). Znaczących problemów nastręcza realizacja zadań związanych z zaspokajaniem potrzeb emocjonalnych. Oderwanie od rodziny lub jej całkowita utrata jest zdarzeniem stresującym i znacznie zaburza funkcjonowanie małoletniego (Kelm, 2000).

Ziemska (1979) podkreśla, że rodzina podejmuje wysiłek zapewnienia dzieciom opieki, miłości, troski i atmosfery zachęcającej do rozwoju i wzrostu. Zgodnie z założeniem autorki rodzina powinna być środowiskiem, w którym podopieczni nabywają odpowiednich postaw i kształtują swoją osobowość.

Rodzina powinna pełnić funkcję pierwszego środowiska rozwojowego i wychowawczego (Śniegulska, 2016), a także konstruktywnie wpływać na kształtowanie osobowości i podstawowych funkcji psychicznych (Covey, 2003). W rodzinie dziecko powinno nabyć podstawową wiedzę o społeczeństwie, świecie kultury i wzorcach zachowań (Ziemska, 1980). W konsekwencji przebywania w środowisku rodzinnym wychowankowie powinni podejmować próby wdrożenia w swoim funkcjonowaniu tendencji (np. postaw, przekonań, zachowań) obserwowanych u dorosłych (Ziemska, 1979). Środowisko rodzinne powinno ułatwiać nadawanie struktury dziecięcej rzeczywistości, umożliwiać zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych dziecka (tj. potrzeb fizjologicznych). Powinno umożliwiać zaspokajanie potrzeby przynależno-

ści (tzn. dziecko powinno być częścią spokrewnionej ze sobą grupy żyjącej zgodnie z pewnymi zasadami i normami). W rodzinie dziecko powinno także uzyskiwać możliwość zaspokojenia potrzeb bezpieczeństwa (członkowie rodziny powinni troszczyć się o siebie i zapewniać poczucie bezpieczeństwa) i samorealizacji (m.in. przez rozwijanie pasji i zainteresowań). Dodatkowo, w środowisku rodzinnym dziecko powinno mieć możliwość zaspokojenia potrzeb emocjonalnych (Lachowska, 2001). Wymienione tu funkcje i zadania rodziny realizowane są jedynie w tzw. rodzinach niedysfunkcyjnych. W środowiskach dysfunkcyjnych mogą być realizowane tylko częściowo lub nie są realizowane w ogóle (Kleszczewska-Albińska, 2019; Kopiał, 2015; Sigda, Matusiak, 2016; Stachyra, 2000).

W placówkach opiekuńczo-wychowawczych podejmowane są wysiłki, mające na celu zapewnienie podopiecznym warunków rozwoju porównywalnych do tych zapewnianych przez domy rodzinne. Należy jednak pamiętać, że realia opisywanych środowisk wychowawczych mogą odbiegać od przyjętych założeń. Warto zatem dokonać analizy funkcjonowania wychowanków domów dziecka i domów rodzinnych z uwzględnieniem zmiennych stanowiących predyktor subiektywnego poziomu zdrowia, tj. poczucia koherencji (Togari i in., 2008; Torsheim, Aaroe, Wold, 2001).

Poczucie koherencji u młodzieży

Zdaniem Antonovsky'ego (1995) poczucie koherencji (spójności) (SOC) jako globalna orientacja jednostki wobec świata wyraża się w przekonaniu o zrozumiałości, zaradności i sensowności. Osoba o wysokim natężeniu SOC jest przekonana, że bodźce napływające z otoczenia są ustrukturuwane, przewidywalne i wytłumaczalne (zrozumiałość). Wierzy, że posiadane przez nią zasoby pozwolą jej sprostać wymaganiom i umożliwią poradzenie sobie (zaradność), a wymagania które przed nią stoją są warte jej wysiłku (sensowność).

Wielu badaczy podkreśla, że poczucie koherencji zmienia się w okresie dorastania (Apers i in., 2013; Ayo-Yusuf, Reddy, Van Den Borne, 2009; García-Moya, Moreno, Jiménez-Iglesias, 2013; Kristensson, Öhlund, 2005; Moksnes, Espnes, Lillefjell, 2012), podczas gdy inni określają jego natężenie jako stabilne i niezmienne (Honkinen i in., 2008; Kröniger-Jungaberle, Grevenstein, 2013). Poczucie koherencji badane jest w odniesieniu do zdrowia fizycznego i psychicznego, zachowań psychospołecznych (Gauffin, Landtblom, Rätty, 2010; García-Moya, Moreno, Braun-Lewensohn, 2013; Moksnes, Espnes, Haugan, 2013), uwarunkowań rodzinnych, szkoły, rówieśników czy społeczności (Braun-Lewensohn, 2014; García-Moya, Jiménez-Iglesias, Moreno, 2013; García-Moya, Rivera, Moreno, 2013; Idan, Margalit, 2014; Marsh i in., 2007).

Poczucie koherencji stanowi istotny, ochronny czynnik, który należy uwzględnić w analizach dotyczących efektywnego radzenia sobie w różnorodnych sytuacjach stresowych. SOC może być rozumiany jako moderator i mediator w analizach zdarzeń stresowych. Można sądzić, że w przypadku adolescentów spełnia rolę porównywalną do tej, którą spełnia w grupie osób dorosłych (Braun-Lewensohn i in., 2016).

Radzenie sobie ze stresem u młodzieży

Radzenie sobie ze stresem definiuje się jako stale zmieniające się poznawcze i behawioralne wysiłki nakierowane na specyficzne, oceniane jako wyczerpujące lub przekraczające zasoby jednostki, zewnętrzne i/lub wewnętrzne wymagania (Lazarus, Folkman, 1984). Może być też rozpatrywane jako ukierunkowany na zmienne środowiskowe, świadomy i dobrowolny wysiłek, którego celem jest regulacja emocji, zachowania, poznania i reakcji psychofizjologicznych zmienionych pod wpływem stresu (Compas i in., 2001).

Dowodzono, że adolescenti korzystają zarówno z metod aktywnych, nakierowanych na rozwiązanie problemu, jak również z metod nastawionych na wycofanie i unikanie (Gelhaar i in., 2007). Większość spośród stresorów, z jakimi zmagają się nastolatki, dotyczy codziennych sytuacji życiowych, m.in. problemów szkolnych, trudności w relacjach z rówieśnikami i rodzicami (Seiffge-Krenke i in., 2001), choć zdarzają się również stresory związane ze zdarzeniami traumatycznymi, np. poważna choroba, rozwód rodziców, śmierć bliskiej osoby (Chelf, Ellis, 2002; Drapeau, Samson, Saint-Jaques, 1999; Rask, 2002).

Radzenie sobie ze stresem w adolescencji zależy w głównej mierze od rodzaju stresora (Kavsek, Seiffge-Krenke, 1996; Repetti, McGrath, Ishikawa, 1998; Williams, McGillicuddy-De Lisi, 2000). Zróżnicowanie w zakresie podejmowanych zachowań zaradczych zależy od subiektywnej oceny stresora (Argyle, Furnham, Graham, 1981; Gelhaar i in., 2007; Lazarus, 1993a). Aktywne i funkcjonalne radzenie sobie wykorzystywane jest w sytuacjach, uznawanych za kontrolowalne (np. w relacjach rówieśniczych). W sytuacjach ocenianych jako niekontrolowalne (np. relacje z rodzicami, nauczycielami) młodzież częściej wykorzystuje dysfunkcyjne strategie radzenia sobie (Seiffge-Krenke, 1995).

Wykorzystywanie efektywnych strategii radzenia sobie ze stresem prowadzi do lepszych rezultatów adaptacji społeczno-emocjonalnej i wyższego poczucia dobrostanu (Cappa i in., 2011), zmniejsza ryzyko poważnych chorób i podnosi jakość życia (Folkman, Moskowitz, 2004). Wykorzystywanie nieadaptacyjnych strategii radzenia sobie ze stresem wiąże się z nieprzystosowaniem, pojawianiem się symptomów lęku i/lub depresji (Lapointe, Marcotte, 2000; Wright i in., 2010), nieprzystosowaniem społeczno-emocjonalnym oraz problemami szkolnymi (Seiffge-Krenke, 2000; Wadsworth, Compas, 2002).

Cel badania

Głównym celem badania była analiza poczucia koherencji oraz strategii radzenia sobie ze stresem u młodzieży wychowywanej w domach dziecka i w domach rodzinnych. Cel ten został zrealizowany przez porównanie poziomu obu zmiennych w dwóch niezależnych grupach: adolescentów wychowywanych w domach dziecka i nastolatków

wychowywanych w domach rodzinnych. Sprawdzono: (1) czy występuje współzależność pomiędzy poziomem poczucia koherencji i częstotliwością wyboru poszczególnych strategii radzenia sobie ze stresem; (2) czy istnieje różnica w poziomie poczucia koherencji u młodzieży przebywającej w placówkach opiekuńczo-wychowawczych w porównaniu do młodzieży wychowującej się w domach rodzinnych; (3) czy istnieją różnice w częstotliwości wyborów poszczególnych strategii radzenia sobie ze stresem u młodzieży przebywającej w placówkach opiekuńczo-wychowawczych w porównaniu do młodzieży wychowującej się w domach rodzinnych. W badaniu postawiono trzy hipotezy badawcze:

H1: Występuje istotny statystycznie związek pomiędzy natężeniem poczucia koherencji (i jego komponentów) a częstotliwością wybierania poszczególnych strategii radzenia sobie ze stresem.

H1.1 Wraz ze wzrostem poziomu poczucia koherencji i jego komponentów wzrasta tendencja do stosowania strategii zorientowanej na zadanie.

H1.2 Wraz ze wzrostem poziomu poczucia koherencji i jego komponentów zmniejsza się skłonność do stosowania strategii zorientowanych na unikanie i na emocje.

H2: Osoby wychowywane w domu dziecka cechują się niższym natężeniem ogólnego poczucia koherencji i jego komponentów w porównaniu do osób wychowywanych w domu rodzinnym.

H3: Występuje istotna różnica w poziomie natężenia poszczególnych strategii radzenia sobie ze stresem pomiędzy młodzieżą przebywającą w placówkach opiekuńczo-wychowawczych a osobami wychowującymi się w domach rodzinnych.

H3.1 Osoby wychowywane w domu dziecka częściej, w porównaniu do osób wychowywanych w domu rodzinnym, stosują strategie radzenia sobie ze stresem skoncentrowane na unikaniu i emocjach.

H3.2 Osoby wychowywane w domu dziecka rzadziej, w porównaniu do osób wychowywanych w domu rodzinnym, stosują strategię radzenia sobie ze stresem skoncentrowaną na zadaniu.

Charakterystyka osób badanych

W badaniu uczestniczyło 90 osób (64 dziewczęta i 26 chłopców) w przedziale wiekowym 15–19 lat ($M = 16,89$; $SD = 0,88$). W grupie młodzieży wychowywanej w domach dziecka znalazło się 40 osób (25 dziewcząt i 15 chłopców), w grupie młodzieży wychowywanej w domach rodzinnych znalazło się 50 osób (39 dziewcząt i 11 chłopców). Szczegółowe dane demograficzne znajdują się w tabeli 1.

Dane na temat długości pobytu w domach dziecka znajdują się w tabeli 2.

Spośród badanych wychowanków domów dziecka 17 osób (42,5%) deklarowało utrzymywanie kontaktów z rodziną, 23 osoby (57,5%) deklarowały, że takich kontaktów nie utrzymuje.

Tabela 1. Charakterystyka demograficzna respondentów

Miejsce zamieszkania	Dom dziecka		Dom rodzinny		Ogółem	
	liczebność	%	liczebność	%	liczebność	%
wieś	10	22,5	30	60	40	44,4
miasto do 50 tys. mieszkańców	7	17,5	10	20	17	18,9
miasto 50 tys.–150 tys. mieszkańców	23	60	8	16	31	34,4
miasto powyżej 150 tys. mieszkańców			2	4	2	2,2
Ogółem dla miejsca zamieszkania	40	100	50	100	90	100
Szkoła						
gimnazjum	12	30	24	48	36	40
szkoła zawodowa	11	27,5			11	12,2
technikum	10	25			10	11,1
liceum	7	17,5	26	52	33	36,7
Ogółem dla szkoły	40	100	50	100	90	100

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Długość pobytu wychowanków w domach dziecka

Długość pobytu w placówce	do 3 lat	4 lata	5 lat	6 lat	7 lat	8 lat	10 lat	11 lat	12 lat	13 lat
liczebność	16	4	1	3	2	1	5	5	2	1
%	40	10	2,5	7,5	5	2,5	12,5	12,5	5	2,5

Źródło: opracowanie własne.

Procedura badania

Badanie przeprowadzono na terenie szkół, po uzyskaniu zgody dyrektorów i nauczycieli, rodziców lub prawnych opiekunów oraz samych respondentów. Uczestnicy zostali zapoznani z celem i poinformowani o anonimowym charakterze badania. Respondenci wypełniali dwa narzędzia standaryzowane: Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych (CISS) Endlera i Parkera (1990), w polskiej adaptacji Szczepaniaka, Strelaua i Wrześniewskiego (Strelau, Jaworowska, Wrześniewski, Szczepaniak, 2005) oraz Kwestionariusz Orientacji Życiowej (SOC-29) Antonovsky'ego (1987), w polskim opracowaniu Koniarka, Dudka i Makowskiej (1993).

Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych (CISS) (Endler i Parker, 1990; Strelau i in., 2005) jest samoopisowym, wielowymiarowym narzędziem służącym do pomiaru nasilenia różnych strategii radzenia sobie ze stresem. Kwestionariusz

składa się z 48 pozycji testowych, opisujących zachowania ludzi w sytuacjach stresowych. Respondenci określają, z jaką częstotliwością podejmują opisane działania przez zaznaczenie odpowiedzi na pięciostopniowej skali, gdzie: 1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często. Kwestionariusz CISS umożliwia wyróżnienie trzech strategii radzenia sobie ze stresem: (1) strategii skoncentrowanej na zadaniu (SSZ) – tendencji do podejmowania wysiłku poznawczego w celu uporańia się z sytuacją kryzysową; (2) strategii skoncentrowanej na emocjach (SSE) – koncentracji na sobie i własnych emocjach; (3) strategii skoncentrowanej na unikaniu (SSU) – tendencji do podejmowania działań zorientowanych na uciekaniu od doświadczanego problemu, a także próbie zapomnienia o nim. Ostatnia strategia przyjmuje dwie formy: (3a) angażowanie się w czynności zastępcze (ACZ) – skłonność do uciekania w uzależnienia, objadanie się, zakupy czy też sen oraz (3b) poszukiwanie kontaktów towarzyskich (PKT) – odwracanie uwagi od problemu przez poszukiwanie kontaktu z innymi. Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych cechuje się zadowalającymi właściwościami psychometrycznymi. Współczynniki rzetelności dla poszczególnych strategii radzenia sobie ze stresem mieszczą się w zakresie od 0,78 do 0,90 (Strelau i in., 2005).

Kwestionariusz Orientacji Życiowej (SOC-29) (Antonovsky, 1987) wykorzystywany jest do pomiaru poczucia koherencji i jego trzech komponentów (poczucia zrozumiałości, poczucia zaradności i poczucia sensowności). Do warunków polskich został zaadaptowany przez Koniarkę, Dudka oraz Makowską (1993). Narzędzie złożone jest z 29 pozycji testowych, do których respondenci ustosunkowują się na siedmiostopniowej skali, gdzie: 1 – nigdy nie mam takiego poczucia, a 7 – zawsze mam takie poczucie. Współczynniki rzetelności polskiej wersji kwestionariusza są zadowalające i wahają się od wartości 0,68 do 0,92 (Koniarek i in., 1993).

Wyniki

Na wstępie przeprowadzono analizę statystyk opisowych. W dalszych etapach sprawdzono, czy występuje zależność pomiędzy poczuciem koherencji i poszczególnymi strategiami radzenia sobie ze stresem. Przeanalizowano zróżnicowanie natężenia poczucia koherencji oraz poszczególnych strategii radzenia sobie ze stresem w grupach młodzieży wychowywanej w domach rodzinnych i w domach dziecka. Dodatkowo sprawdzono zróżnicowanie natężenia strategii radzenia sobie ze stresem w grupie nastolatków z domów dziecka w zależności od kontaktów z rodziną własną.

Analiza statystyk opisowych

Dane dotyczące statystyk opisowych zamieszczono w tabeli 3.

Badani z obu grup uzyskali najwyższe wyniki w zakresie stosowania SSU oraz SSZ. Najniższe wyniki w obu grupach uzyskano dla PKT. Poza SSE wszystkie pozostałe współczynniki osiągnęły wyższe wartości w grupie nastolatków wychowywa-

nych w domach rodzinnych, w porównaniu do grupy adolescentów wychowujących się w domach dziecka. W zakresie poczucia koherencji, najwyższe wyniki w obu grupach uzyskano dla poczucia zrozumiałości, a najniższe zanotowano dla poczucia sensowności. Poza współczynnikiem poczucia zrozumiałości, pozostałe współczynniki przyjmowały wyższe wartości w grupie nastolatków wychowujących się w domach rodzinnych, w porównaniu do grupy adolescentów wychowujących się w domach dziecka.

Tabela 3. Statystyki opisowe analizowanych zmiennych

Zmienne		Dom dziecka N = 40		Dom rodzinny N = 50	
		M	SD	M	SD
Strategie radzenia sobie ze stresem	Strategie Skoncentrowane na Zadaniu (SSZ)	53,15	10,92	57,32	8,69
	Strategie Skoncentrowane na Emocjach (SSE)	49,58	10,63	47,94	9,81
	Strategie Skoncentrowane na Unikaniu (SSU)	62,75	7,86	65,16	9,92
	Poszukiwanie Kontaktów Towarzyskich (PKT)	17,05	3,96	17,22	4,91
	Angażowanie się w Czynności Zastępcze (ACZ)	36,75	4,02	38,42	5,75
Poczucie koherencji	Wynik ogólny	114,30	18,88	118,86	18,09
	Poczucie zrozumiałości (PZr)	41,88	6,31	41,56	7,61
	Poczucie zaradności (PZa)	39,43	8,20	42,18	8,74
	Poczucie sensowności (PS)	33,00	6,49	35,12	6,65

Źródło: opracowanie własne.

Poczucie koherencji a strategie radzenia sobie ze stresem

W celu analizy zależności pomiędzy poczuciem koherencji i poszczególnymi strategiami radzenia sobie ze stresem wykonano analizę korelacji rho-Spearmana. Wyniki analizy zamieszczono w tabeli 4.

Uzyskane wyniki wskazują na występowanie umiarkowanej, ujemnej zależności pomiędzy SOC a SSE u osób wychowujących się w domach rodzinnych. Ujemny charakter związku świadczy o tym, że wraz ze wzrostem nasilenia poczucia koherencji zmniejsza się tendencja do koncentrowania się na sobie i własnych emocjach.

Oceniono także układ zależności pomiędzy poszczególnymi komponentami poczucia koherencji i strategiami radzenia sobie ze stresem. Wyniki analizy zamieszczono w tabeli 5.

Tabela 4. Zależność pomiędzy poziomem poczucia koherencji i stylami radzenia sobie ze stresem u młodzieży wychowywanej w domach dziecka i w domach rodzinnych

	Ogólne poczucie koherencji	
	dom dziecka	dom rodzinny
SSZ	0,15	0,27
SSE	-0,22	-0,50*
SSU	0,23	0,08
PKT	0,28	0,27
ACZ	0,12	-0,01

* $p < 0,001$ SSZ styl skoncentrowany na zadaniu, SSE styl skoncentrowany na emocjach, SSU styl skoncentrowany na unikaniu, PKT poszukiwanie kontaktów towarzyskich, ACZ angażowanie się w czynności zastępcze

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 5. Zależność pomiędzy komponentami poczucia koherencji i stylami radzenia sobie ze stresem u młodzieży wychowywanej w domach dziecka i w domach rodzinnych

	Dom dziecka			Dom rodzinny		
	PZr	PZa	PS	PZr	PZa	PS
SSZ	0,18	0,17	0,15	0,28*	0,20	0,08
SSE	-0,30	-0,23	-0,06	-0,42**	-0,50**	-0,17
SSU	-0,48**	0,10	-0,07	0,13	0,05	-0,04
PKT	-0,47**	0,23	-0,01	0,22	0,25	0,11
ACZ	0,26	-0,04	-0,04	0,10	-0,01	-0,10

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ PZr poczucie zrozumiałości, PZa poczucie zaradności PS poczucie sensowności, SSZ styl skoncentrowany na zadaniu SSE styl skoncentrowany na emocjach SSU styl skoncentrowany na unikaniu PKT poszukiwanie kontaktów towarzyskich ACZ angażowanie się w czynności zastępcze
Źródło: opracowanie własne.

Zaobserwowano umiarkowaną, ujemną zależność pomiędzy poczuciem zrozumiałości a SSU oraz PKT u osób wychowujących się w domach dziecka. Oznacza to, że wraz ze wzrostem poczucia zrozumiałości zmniejsza się skłonność do podejmowania działań skoncentrowanych na unikaniu i poszukiwaniu kontaktów towarzyskich.

W grupie adolescentów wychowujących się w domach rodzinnych zaobserwowano ujemne umiarkowane zależności pomiędzy poczuciem zrozumiałości i poczuciem zaradności a SSE oraz dodatnią słabą zależność pomiędzy poczuciem zrozumiałości i SSZ. Rezultat ten świadczy o tym, że wraz ze wzrostem poczucia zrozumiałości i zaradności, zmniejsza się tendencja do koncentrowania się na sobie i własnych emocjach. Wraz ze wzrostem nasilenia poczucia zrozumiałości, zwiększa się tendencja do podejmowania działań zorientowanych na zadanie.

Poczucie koherencji w grupie młodzieży wychowywanej w domach dziecka i w domach rodzinnych

W celu oceny różnic w zakresie poziomu poczucia koherencji w grupach młodzieży wychowywanej w domach dziecka i w domach rodzinnych przeprowadzono analizy testem U Manna-Whitneya. Uzyskane rezultaty zamieszczono w tabeli 6.

Tabela 6. Zróżnicowanie poziomu poczucia koherencji i jego komponentów w grupie młodzieży wychowywanej w domach dziecka i domach rodzinnych

	U	z	p	Dom dziecka N = 40 M (SD)	Dom rodzinny N = 50 M (SD)
Poczucie koherencji	784,00	-1,75	0,10	114,30 (18,88)	118,86 (18,09)
Poczucie zrozumiałości	974,00	0,20	0,83	41,87 (6,31)	41,56 (7,60)
Poczucie zaradności	777,00	-1,80	0,09	39,42 (8,20)	42,18 (8,74)
Poczucie sensowności	858,00	-1,14	0,25	33,00 (6,49)	35,12 (6,65)

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane wyniki wskazują, że średni poziom poczucia koherencji w grupie młodzieży wychowywanej w domach rodzinnych ($M = 118,86$; $SD = 18,09$) jest wyższy, na poziomie tendencji statystycznej, w porównaniu do średniego poziomu poczucia koherencji w grupie nastolatków wychowujących się w domach dziecka ($M = 114,3$; $SD = 18,88$). Średni poziom poczucia zaradności u młodzieży wychowywanej w domach rodzinnych ($M = 42,18$; $SD = 8,74$) jest wyższy, na poziomie tendencji statystycznej, w porównaniu do średniego poziomu poczucia zaradności w grupie nastolatków wychowujących się w domach dziecka ($M = 39,42$; $SD = 8,2$).

Strategie radzenia sobie ze stresem w grupie młodzieży wychowywanej w domach dziecka i w domach rodzinnych

W celu analizy różnic w zakresie częstotliwości podejmowania różnorodnych strategii radzenia sobie ze stresem przez nastolatki wychowywane w domach dziecka i w domach rodzinnych przeprowadzono analizy testem t-Studenta dla prób niezależnych. Uzyskane rezultaty zamieszczono w tabeli 7.

Uzyskane wyniki wskazują, że młodzież wychowywana w domach rodzinnych ($M = 57,32$; $SD = 8,69$), w porównaniu do młodzieży wychowywanej w domach dziecka ($M = 53,15$; $SD = 10,92$), istotnie częściej podejmuje strategie skoncentrowane na zadaniu.

Dodatkowo sprawdzono także, czy strategie radzenia sobie ze stresem podejmowane przez adolescentów przebywających w domach dziecka różnią się w zależności od tego, czy deklarują oni utrzymywanie kontaktów z rodziną własną. Szczegółowe dane zamieszczono w tabeli 8.

Tabela 7. Zróżnicowanie częstotliwości podejmowania strategii radzenia sobie ze stresem w grupie młodzieży wychowywanej w domach dziecka i domach rodzinnych

Zmienne	t	df	p	Dom dziecka N = 40 M (SD)	Dom rodzinny N = 50 M (SD)
SSZ	-2,02	88	0,04	53,15 (10,92)	57,32 (8,69)
SSE	0,75	88	0,45	49,57 (10,63)	47,94 (9,81)
SSU	-1,25	88	0,21	62,75 (7,86)	65,16 (9,92)
PKT	-0,17	88	0,85	17,05 (3,96)	17,22 (4,91)
ACZ	-1,55	88	0,12	36,75 (4,02)	38,42 (5,75)

SSZ styl skoncentrowany na zadaniu, SSE styl skoncentrowany na emocjach, SSU styl skoncentrowany na unikaniu, PKT poszukiwanie kontaktów towarzyskich, ACZ angażowanie się w czynności zastępcze
Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8. Zróżnicowanie częstotliwości podejmowania strategii radzenia sobie ze stresem w grupie młodzieży wychowywanej w domu dziecka utrzymującej i nie utrzymującej kontaktu z rodziną pochodzenia

Zmienne	t	df	p	Utrzymuje kontakt N = 17 M (SD)	Nie utrzymuje kontaktu N = 23 M (SD)
SSZ	0,17	38	0,87	52,88 (14,05)	52,22 (10,81)
SSE	-1,51	38	0,14	45,41 (14,87)	51,48 (8,46)
SSU	2,24	38	0,03	50,29 (11,23)	43,52 (7,92)
PKT	2,29	38	0,03	18,59 (5,41)	15,39 (3,42)
ACZ	1,58	38	0,12	22,29 (5,58)	19,78 (4,46)

SSZ styl skoncentrowany na zadaniu, SSE styl skoncentrowany na emocjach, SSU styl skoncentrowany na unikaniu, PKT poszukiwanie kontaktów towarzyskich, ACZ angażowanie się w czynności zastępcze
Źródło: opracowanie własne.

Rezultaty przeprowadzonej analizy wskazują, że osoby utrzymujące kontakty z rodziną pochodzenia ($M = 50,29$; $SD = 11,23$) częściej, w porównaniu do młodzieży nie utrzymującej kontaktu z rodziną pochodzenia ($M = 43,52$; $SD = 7,29$), podejmują strategię skoncentrowaną na unikaniu oraz poszukują kontaktów towarzyskich (odpowiednio: dla młodzieży utrzymującej kontakt: $M = 18,59$; $SD = 5,41$ i nieutrzymującej kontaktu: $M = 15,39$; $SD = 3,42$).

Dyskusja wyników

Uzyskane wyniki wpisują się w obraz dotychczasowych doniesień na temat poczucia koherencji oraz stylów radzenia sobie ze stresem w grupach adolescentów (Compas i in., 2001; Gelhaar i in., 2007; Marsh i in., 2007; Torsheimi, Aarode, Wold, 2001). Zaobserwowana w badaniu ujemna zależność pomiędzy ogólnym poczuciem koherencji i stosowaniem strategii skoncentrowanych na emocjach w grupie nastolatków wycho-

wywanych w domach rodzinnych pozostaje w zgodzie z założeniami teoretycznymi analizowanych konstruktów (Antonovsky, 1987; Endler, Parker, 1990; Płaczekiewicz, Tucholska, 2009). Wysokie natężenie poczucia koherencji oznacza, że jednostka jest przekonana o możliwości poradzenia sobie ze stojącymi przed nią zadaniami. Prawdopodobnie odczuwa motywację do podejmowania działań i nie dostrzega konieczności skupiania się na obniżaniu napięcia emocjonalnego (Lazarus, 1986, 1993b). Zaskakujące może wydawać się, że tylko ten wynik uzyskał poziom istotności statystycznej. Z jednej strony, może to być wypadkowa niejednorodności wewnętrznej konstruktu poczucia koherencji. Z drugiej, może świadczyć o znaczącym wpływie innych, nieuwzględnionych w badaniu, zmiennych (Jelonkiewicz, Kosińska-Dec, 2001).

Ujemne zależności pomiędzy poczuciem zrozumiałości i strategią skoncentrowaną na unikaniu oraz poczuciem zrozumiałości i poszukiwaniem kontaktów towarzyskich zaobserwowane w grupie nastolatków wychowujących się w domach dziecka można uznać za częściowo spójne z doniesieniami Bieńkowskiej, Kitlińskiej-Król (2018). Można przypuszczać, że wysokie poczucie zrozumiałości prowadzi do podejmowania działań nakierowanych na samorozwój, w tym planowanie kariery zawodowej i pogłębianie wiedzy (Bieńkowska, Kitlińska-Król, 2018). Prawdopodobnie motywuje do działań mających ułatwić radzenie sobie z trudnościami i pokonywanie przeciwności (Kielar-Turska, 2000; Konaszewski, 2016) i zwiększa przekonanie o kontrolowalności sytuacji stresowej (Heszen-Niejodek, 1996). Ujemne zależności pomiędzy poczuciem zrozumiałości i poczuciem zaradności a strategią skoncentrowaną na emocjach, zanotowane w grupie nastolatków wychowujących się w domach rodzinnych, są spójne z danymi Płaczekiewicz i Tucholskiej (2009; Jelonkiewicz, Kosińska-Dec, 2001). Przekonanie, że wydarzenia można przewidzieć i zrozumieć, a zasoby, które się posiada, są dostateczne, by poradzić sobie z trudnościami przypuszczalnie wiąże się z odczuwaniem pozytywnych emocji (Zawistowska, 2018). W zgodzie ze wspomnianymi rezultatami pozostaje wynik wskazujący, że adolescenti wychowujący się w domach rodzinnych częściej podejmują aktywne działania charakterystyczne dla stylu skoncentrowanego na zadaniu (Antonovsky, 1995; Jelonkiewicz, Kosińska-Dec, 2001; Płaczekiewicz, Tucholska, 2009).

Wyniki świadczące o niższym poziomie poczucia zaradności i poczucia koherencji w grupie nastolatków wychowujących się w domach dziecka pozostają spójne z danymi zawartymi w literaturze (Sitarczyk, Łukasik, 2014). Prawdopodobnie czują oni, że ich zasoby są mniejsze i gorsze niż ich rówieśników, w rezultacie nie wiedzą jak sprostać sytuacjom, z którymi mają do czynienia. Wydaje się, że styl funkcjonowania młodzieży wychowującej się w domach dziecka może być wypadkową życia w środowisku zinstytucjonalizowanym. Na typową dla okresu rozwojowego dynamikę zmian (Kielar-Turska, 2000) nakładają się w tej grupie problemy związane z warunkami socjoekonomicznymi i relacjami z rodziną własną (Ogińska-Bulik, 2015). Dodatkowo, wiele problemów, które pojawiają się w codziennym życiu nastolatka przebywającego w domu dziecka rozwiązywanych jest we współpracy z opiekunami. Można sądzić, że adolescenti funkcjonują wówczas zgodnie ze schematem zachowań dysfunkcyjnych

(Seiffge-Krenke, 1995). Możliwe, że u adolescenta rozwija się wówczas mechanizm wyuczonej bezradności („niczego nie mogę”, „za nic nie jestem odpowiedzialny” itp.), co wpływa zwrótnie na obniżenie poczucia zaradności u takiej osoby (Basak, 2012; Gindis, 2019; Sengendo, Nambi, 1997; Shiferaw, Bacha, Tsegaye, 2018).

Nastoletni wychowankowie domów dziecka często nie wierzą we własne możliwości, mają trudności z podejmowaniem działań prowadzących do rozwiązania problemu, albo w ogóle nie wierzą, że takie rozwiązanie jest możliwe (Grzegorzewska, 2013a, 2013b; Ogińska-Bulik, Kobylarczyk, 2015). Prawdopodobnie wynika to z ograniczonej możliwości korzystania z niektórych źródeł wsparcia, zwłaszcza pochodzącego od rodziców i innych członków rodziny. Częściowym potwierdzeniem powyższego przypuszczenia może być wynik wskazujący, że dla grupy młodzieży wychowującej się w domach dziecka i deklarującej utrzymywanie kontaktów z rodziną pochodzenia charakterystyczny jest istotnie wyższy poziom strategii skoncentrowanych na unikaniu oraz poszukiwaniu kontaktów towarzyskich. Można przypuszczać, że adolescenti utrzymujący kontakty z rodziną są stale narażeni na niestabilne relacje oraz doświadczają w związku z nimi wielu negatywnych emocji, których chcą unikać (Sujatha, Subin Mariya, 2014). Poszukując kontaktów towarzyskich prawdopodobnie podejmują próbę zaspokajania własnych potrzeb emocjonalnych (Gawlik, 2016). Możliwe jest, że dysfunkcyjne style radzenia sobie ze stresem są u nastolatków powiązane z dysfunkcyjnymi stylami charakterystycznymi dla ich rodziców (Mosley-Hänninen, 2009).

W obliczu uzyskanych wyników należy podkreślić, że przebywanie w domu dziecka lub w domu rodzinnym w pewnej mierze różnicuje poziom poczucia koherencji i częstotliwość podejmowania poszczególnych strategii radzenia sobie ze stresem. Układ wyników nie jest jednak jednoznaczny. Kolejne badania, uwzględniające inne niebrane w tym badaniu pod uwagę zmienne, są niezbędne.

Podsumowanie i wnioski

W rezultacie przeprowadzonego badania zaobserwowano zróżnicowanie w zakresie natężenia poziomu poczucia koherencji oraz stosowania adaptacyjnych strategii radzenia sobie ze stresem w grupie młodzieży z domów dziecka i domów rodzinnych. Adolescenti wychowujący się w domach rodzinnych charakteryzowali się wyższym, w porównaniu do nastolatków wychowujących się w domach dziecka poczuciem koherencji. Osoby z pierwszej z wymienionych grup częściej, w porównaniu do adolescentów wychowywanych w domach dziecka, stosowali adaptacyjne strategie radzenia sobie ze stresem. Co warto podkreślić, kontakty z rodziną pochodzenia u respondentów z domów dziecka związane były z nasileniem częstości korzystania z dysfunkcyjnych strategii radzenia sobie ze stresem.

Adolescenti zamieszkujący w domach dziecka doświadczają wielu różnorodnych problemów (Czyż, 2000; Golczyńska-Grondas, 2012; Sierankiewicz, 1999). Wydaje się zatem uzasadnione stwarzanie nastolatkom wychowującym się w takim środowisku

możliwości nakierowanych na rozwijanie poczucia koherencji oraz zachęcanie ich do podejmowania adaptacyjnych strategii radzenia sobie ze stresem. Warto podejmować próby budowania u tej grupy nastolatków przekonania, że mogą zaufać wychowawcom. Dobrze jest zapewniać trwałość więzi między rodzeństwem przebywającym w placówce. O ile to możliwe, warto też wspierać wychowanków w obszarze spotkań z rodzinami własnymi. Dobrze byłoby zadbać o zapewnienie wychowankom wsparcia w sytuacjach, w których kontakty z rodzinami własnymi prowadzą do powstawania u nastolatków problemów w funkcjonowaniu. Warto pracować z adolescentami z tej grupy nad rozwijaniem umiejętności stawiania granic oraz umiejętności proszenia o pomoc w trudnych sytuacjach. Dobrze jest uczyć wychowanków domów dziecka, że samo obniżanie napięcia emocjonalnego nie jest równoznaczne z rozwiązywaniem problemów. Uzasadnione wydaje się także podejmowanie wysiłku związanego z planowaniem i prowadzeniem zajęć nakierowanych na rozwijanie umiejętności konstruktywnego rozwiązywania problemów. Dobrym rozwiązaniem wydaje się też organizowanie adolescentom opieki w ramach rodzin zastępczych lub rodzinnych domów dziecka.

Bibliografia

- Antonovsky, A. (1987). *The Jossey-Bass social and behavioral science series and the Jossey-Bass health series. Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. San Francisco, CA, US: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A. (1995). *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia. Jak radzić sobie ze stresem i nie zachorować*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Apers, S., Moons, P., Goossens, E., Luyckx, K., Gewillig, M., Bogaerts, K., Budts W; i-DETECT investigators. (2013). Sense of coherence and perceived physical health explain the better quality of life in adolescents with congenital heart disease. *European Journal of Cardiovascular Nursing*, 12(5), 475–483.
- Argyle, M., Furnham, A., Graham, J.A. (1981). *Social situations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Ayo-Yusuf, O.A., Olutola, B.G. (2013). ‘Roll-your-own’ cigarette smoking in South Africa between 2007 and 2010. *BMC Public Health*, 13(1), 1–6.
- Ayo-Yusuf, O.A., Reddy, P.S., Van Den Borne, B.W. (2009). Longitudinal association of adolescents’ sense of coherence with tooth – brushing using an integrated behaviour change model. *Community Dentistry and Oral Epidemiology*, 37(1), 68–77.
- Badora, S. (1998). *Uczucia i profesjonalizm. O formach opieki zastępczej*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Basak, W. (2012). Aspiracje i plany życiowe młodzieży obciążonej sieroctwem społecznym. *Pedagogika Rodziny*, 2/4, 229–245.
- Bieńkowska, I., Kitlińska-Król, M. (2018). Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu socjalizacyjnego z perspektywy aspiracji, planów życiowych i usamodzielnienia wychowanków. *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie*, 131, 13–26.
- Braun-Lewensohn, O. (2014). Coping resources and stress reactions among three cultural groups one year after a natural disaster. *Clinical Social Work Journal*, 42, 366–374.
- Braun-Lewensohn, O., Idan, O., Lindström, B., Margalit, M. (2016). Salutogenesis: Sense of coherence in adolescence. W: M.B. Mittelmark, S. Sagy, M. Eriksson, G.F. Bauer, J.M. Pelikan, B. Lindström, G.A. Espnes (red.), *The handbook of salutogenesis* (s. 123–136). New York: Springer.

- Briere, J.N. (1992). *Child abuse trauma*. London: Sage Publications.
- Buckner, J., Mezza Cappa, E., Beardslee, W. (2003). Characteristics of resilient youths living in poverty: The role of self-regulatory process. *Development and Psychopathology*, 15, 139–162.
- Cappa, K., Moreland, A., Conger, J., Dumas, J., Conger, A. (2011). Bidirectional relationships between parenting stress and child coping competence: Findings from the pace study. *Journal of Child and Family Studies*, 20, 334–342.
- Chelf, C., Ellis, J. (2002). Young adults who were sexually abused: Demographics as predictors of their coping behaviors. *Child Abuse and Neglect*, 26, 313–316.
- Compas, B.E., Connor-Smith, J.K., Saltzman, H., Thomsen, A.H., Wadsworth, M.E. (2001). Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research. *Psychological Bulletin*, 127, 87–127.
- Covey, R.S. (2003). *7 nawyków szczęśliwej rodziny*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Czerederecka, B. (1988). *Potrzeby psychiczne sierot społecznych*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.
- Czyż, E. (2000). *Stan przestrzegania praw wychowanków domów dziecka*. Kraków: Wydawnictwo IEG ACALTA.
- Dobrzycka, E., Kozdrowicz, E. (2003). Dom Dziecka. W: W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, tom 1*. Warszawa: Fundacja „Innowacja”.
- Drapeau, S., Samson, C., Saint-Jacques, M.-C. (1999). The coping process among children of separated parents. *Journal of Divorce and Remarriage*, 31, 15–37.
- Dudek, B. (2003). *Zaburzenie po stresie traumatycznym. Cena strachu*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne.
- Endler, N.S., Parker, J.D. (1990). Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 844–854.
- Fabiańska, M., Piechowicz, E., Udzieło, W. (2004). Funkcjonowanie Domów Dziecka w województwie warmińsko-mazurskim. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 6, 13–17.
- FDN (Fundacja Dzieci Niczyje). (2012). *Sytuacja życiowa dzieci przebywających w warszawskich placówkach opiekuńczo-wychowawczych*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje, http://fdds.pl/wp-content/uploads/2016/05/Sytuacja_zyciowa_wychowankow_domow_dziecka.pdf [dostęp: 08.08.2019].
- Felinczak, A. (2000). *Zdrowie publiczne: podręcznik akademicki*. Wrocław: Akademia Medyczna.
- Folkman, S., Moskowitz, J.T. (2004). Coping: Pitfalls and promise. *Annual Review of Psychology*, 55, 745–774.
- García-Moya, I., Jiménez-Iglesias, A., Moreno, C. (2013). Sense of coherence and substance use in Spanish adolescents. Does the effect of SOC depend on patterns of substance use in their peer group? *Adicciones*, 25(2), 109–117.
- García-Moya, I., Moreno, C., Braun-Lewensohn, O. (2013). Neighbourhood perceptions and sense of coherence in adolescence. *The Journal of Primary Prevention*, 34(5), 371–379.
- García-Moya, I., Moreno, C., Jiménez-Iglesias, A. (2013). Understanding the joint effects of family and other developmental contexts on the sense of coherence (SOC): A person-focused analysis using the classification tree. *Journal of Adolescence*, 36(5), 913–923.
- García-Moya, I., Rivera, F., Moreno, C. (2013). School context and health in adolescence: The role of sense of coherence. *Scandinavian Journal of Psychology*, 54(3), 243–249.
- Gauffin, H., Landtblom, A.M., Rätty, L. (2010). Self-esteem and sense of coherence in young people with uncomplicated epilepsy: A5-year follow-up. *Epilepsy and Behavior*, 17(4), 520–524.
- Gawlik, E. (2016). Funkcjonowanie placówek opiekuńczo-wychowawczych a poziom kompetencji społecznych wychowanków. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika*, 12, 161–172.
- Gelhaar, T., Seiffge-Krenke, I., Borge, A., Cicognani, E., Cunha, M., Loncaric, D., Macek, P., Steinhilber, H., Winkler Metzke, C. (2007). Adolescent coping with everyday stressors: A seven-

- nation study of youth from central, eastern, southern, and northern Europe. *European Journal of Developmental Psychology*, 4(2), 129–156.
- Geras, E., Olejniczak, D., Kielan, A. (2014). Uwarunkowania zdrowia i choroby u dzieci z domów dziecka. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 13(4), 94–114.
- Gindis, B. (2019). *Child development mediated by trauma: The dark side of international adoption Explorations in developmental psychology*. New York: Routledge.
- Golczyńska-Grondas, A. (2012). Biografie dorosłych wychowanków domów dziecka – próba analizy socjologicznej. *Acta Universitatis Lodziensis Folia Sociologica*, 41, 5–21.
- Green, L.W., Simons-Morton, D., Potvin, L. (1997). Education, health promotion, and social and lifestyle determinants of health and disease. W: R. Detels, R. Beaglehole, M.A. Lansang, M. Gulliford (red.), *Oxford Textbook of Public Health* (s. 126–137). New York, Oxford, Tokio: Oxford University Press.
- Grzegorzewska, I. (2013a). Aktualny stan badań nad zjawiskiem odporności psychicznej w populacji dzieci alkoholików. *Polskie Forum Psychologiczne*, 18(4), 385–399.
- Grzegorzewska, I. (2013b). Individual predispositions and positive adaptation of children of alcoholics. *Current Issues in Personality Psychology*, 1, 11–25.
- Gumienny, B. (2005). *Funkcjonowanie domu dziecka na przykładzie Domu dla Dzieci „Nasza Chata”*. Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE.
- GUS (Główny Urząd Statystyczny). (2017), <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/institutionalna-pieczna-zastepcza-w-2017-roku,2,2.html> [dostęp: 08.08.2019].
- Heszen-Niejodek, I. (1996). Stres i radzenie sobie – główne kontrowersje. W: I. Heszen-Niejodek, Z. Ratajczak (red.), *Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne* (s. 12–43). Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Honkinen, P.L., Suominen, S., Helenius, H., Aromaa, M., Rautava, P., Sourander, A., Sillanpää, M. (2008). Stability of the sense of coherence in adolescence. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 20, 85–91.
- Idan, O., Margalit, M. (2014). Socioemotional self-perceptions, family climate, and hopeful thinking among students with learning disabilities and typically achieving students from the same classes. *Journal of Learning Disabilities*, 47(2), 136–152.
- Jelonkiewicz, I., Kosińska-Dec, K. (2001). Poczucie koherencji a style radzenia sobie ze stresem: empiryczna analiza kierunku zależności. *Przegląd Psychologiczny*, 44(3), 337–347.
- Kavsek, M., Seiffge-Krenke, I. (1996). The differentiation of coping traits in adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 19, 651–668.
- Kelm, A. (2000). *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Kielar-Turska, M. (2000). Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, 1, 309–316. Gdańsk: GWP.
- Kleszczewska-Albińska, A. (2019). Zaniedbania emocjonalne dziecka w wieku przedszkolnym – przegląd teoretyczny. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka*, 18(1), 104–130.
- Konaszewski, K. (2016). Poczucie koherencji a style radzenia sobie ze stresem w grupie młodzieży nieprzystosowanej społecznie. *Resocjalizacja Polska*, 12, 163–172.
- Koniarek, J., Dudek, B., Makowska, Z. (1993). Kwestionariusz Orientacji Życiowej. Adaptacja The Sense of Coherence Questionnaire (SOC) A. Antonovsky’ego. *Przegląd Psychologiczny*, 36, 491–502.
- Kopciał, T. (2015). Wybrane przyczyny dysfunkcjonalności rodziny. *Roczniki Teologiczne*, 62(10), 95–107.
- Kristensson, P., Öhlund, L.S. (2005). Swedish upper secondary school pupils’ sense of coherence, coping resources and aggressiveness in relation to educational track and performance. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 19(1), 77–84.
- Kröniger-Jungaberle, H., Grevenstein, D. (2013). Development of salutogenetic factors in mental health Antonovsky’s sense of coherence and Bandura’s self-efficacy related to Derogatis’ symptom check list (SCL-90-R). *Health and Quality of Life Outcomes*, 11(1), doi: 10.1186/1477-7525-11-80.

- Lachowska, B. (2001). Szczęśliwe dzieciństwo, uwarunkowania rodzinne. W: D. Kornas-Biela (red.), *Oblicze dzieciństwa* (s. 237–284). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Lapointe, V., Marcotte, D. (2000). Gender typed characteristics and coping strategies of depressed adolescents. *European Review of Applied Psychology*, 50, 451–460.
- Lazarus, R.S. (1986). Paradygmat stresu i radzenia sobie. *Nowiny Psychologiczne*, 3–4, 2–39.
- Lazarus, R.S. (1993a). From psychological stress to the emotions: A history of changing outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44, 1–21.
- Lazarus, R.S. (1993b). Coping theory and research: Past present and future. *Psychosomatic Medicine*, 55, 234–247.
- Lazarus, R.S., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Marsh, S.C., Clinkinbeard, S.S., Thomas, R.M., Evans, W.P. (2007). Risk and protective factors predictive of sense of coherence during adolescence. *Journal of Health Psychology*, 12(2), 281–284.
- Merz, E.C., McCall, R.B. (2010). Behavior problems in children adopted from psychosocially depriving institutions. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(4), 459–470.
- Moksnes, U.K., Espnes, G.A., Haugan, G. (2013). Stress, sense of coherence, and emotional symptoms in adolescents. *Psychology and Health*, 29(1), 32–49.
- Moksnes, U.K., Espnes, G.A., Lillefjell, M. (2012). Sense of coherence and emotional health in adolescents. *Journal of Adolescence*, 35(2), 433–441.
- Mosley-Hänninen, P. (2009). *Contextualising the salutogenic perspective on adolescent health and the sense of coherence in families – A study among adolescents and their families in the Swedish speaking Finland*. Laurea University of Applied Sciences: Pracadyplomowa.
- Nakatomi, T., Ichikawa, S., Wakabayashi, H., Takemura, Y.C. (2018). Children and adolescents in institutional care versus traditional families: a quality of life comparison in Japan. *Health and Quality of Life Outcomes*, 16:151, doi: 10.1186/s12955-018-0980-1.
- Ogińska-Bulik, N. (2015). Wsparcie społeczne a poczucie jakości życia nastolatków – wychowanków domów dziecka. *Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy*, 5(4), 123–136.
- Ogińska-Bulik, N., Kobylarczyk, M. (2015). Wsparcie społeczne jako mediator między prężnością a poczuciem jakości życia nastolatków – wychowanków domów dziecka. *Czasopismo Psychologiczne – Psychological Journal*, 21(2), 195–205.
- Oleś, M. (2010). *Jakość życia młodzieży w zdrowiu i chorobie*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Placzekiewicz, B., Tucholska, S. (2009). Poczucie koherencji a zachowania zaradcze młodzieży. *Studia Psychologica*, 9, 45–56.
- Rask, K. (2002). Adolescent coping with grief after the death of a loved one. *International Journal of Nursing Practice*, 8, 137–142.
- Repetti, R.L., McGrath, E.P., Ishikawa, S.S. (1998). Daily stress and coping in childhood and adolescence. W: A. Goreczny, M. Hersen (red.), *Handbook of pediatric and adolescent health psychology* (s. 343–360). Boston 1, MA: Allyn & Bacon.
- Sajkowska, M. (2005). *Wiktymizacja wychowanków domów dziecka – raport z badań*. Instytut Stosowanych Nauk Społecznych UW, Fundacja Dzieci Niczyje.
- Sandstrom, H., Huerta, S. (2013). *The negative effects of instability on child development: A research synthesis*. The Urban Institute, <https://www.urban.org/sites/default/files/publication/32706/412899-The-Negative-Effects-of-Instability-on-Child-Development-A-Research-Synthesis.PDF> [dostęp: 08.08.2019].
- Seiffge-Krenke, I. (1995). *Stress, coping, and relationships in adolescence*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Seiffge-Krenke, I. (2000). Causal links between stressful events, coping style, and adolescent symptomatology. *Journal of Adolescence*, 23, 675–691.
- Seiffge-Krenke, I., Weidemann, S., Fentner, S., Aegenheister, N., Poebblau, M. (2001). Coping with school-related stress and family stress in healthy and clinically referred adolescents. *European Psychologist*, 6, 123–132.

- Sengendo, J., Nambi, J. (1997). The psychological effect of orphanhood: A study of orphans in Rakai district. *Health Transition Review*, 7, 105–124.
- Shiferaw, G., Bacha, L., Tsegaye, D. (2018). Prevalence of Depression and Its Associated Factors among Orphan Children in Orphanages in Ilu Abba Bor Zone, South West Ethiopia. *Psychiatry Journal*, 2018, 6865085, doi: 10.1155/2018/6865085.
- Sierankiewicz, E. (1999). *Opieka, wychowanie, terapia w domach dziecka*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Sigda, K., Matusiak, R. (2016). Dysfunkcjonalność współczesnej rodziny skutkiem różnego rodzaju uzależnień. *Spoleczeństwo i Rodzina*, 46, 143–154.
- Sitarczyk, M., Łukasik, M. (2014). Sytuacja rodzinna a poczucie koherencji i przekonanie o własnej skuteczności młodzieży przebywającej w placówkach socjalizacyjnych. *Roczniki Pedagogiczne*, 6(4), 69–84.
- Stachyra, J. (2000). Wpływ rodziny na kształtowanie się osobowości dziecka. *Symposium 2(7)*, 85–104.
- Strelau, J., Jaworowska, A., Wrześniewski, K., Szczepaniak, P. (2005). CISS – Kwestionariusz Rządzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych. Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Sujatha, R., Subin Mariya, J. (2014). Study on emotional and behavioural problems among adolescent children in selected orphanages at Mangalore. *ZENITH International Journal of Multidisciplinary Research*, 4(7), 253–259.
- Szarzyńska, M., Gocman, M. (2015). Substance abuse after foster care: a comparison of those leaving institutional and family placements *Family Forum*, 5, 111–123.
- Śniegulska, A. (2006). Rodzice w przestrzeni życia rodzinnego. *Edukacyjna Analiza Transakcyjna*, 5, 155–165.
- Togari, T., Yamazaki, Y., Takayama, T.S., Yamaki, C.K., Nakayama, K. (2008). Follow-up study on the effects of sense of coherence on well-being after two years in Japanese university undergraduate students. *Personality and Individual Differences*, 44, 1335–1347.
- Torsheim, T., Aaroe, L.E., Wold, B. (2001). Sense of coherence and school-related stress as predictors of subjective health complaints in early adolescence: Interactive, indirect or direct relationships? *Social Science and Medicine*, 53, 603–614.
- Van Damme-Ostapowicz, K., Krajewska-Kułał, E., Kułał, W., Łukaszuk, C., Wrońska, I., Szczepański, M., Rolka, H., Kowalczyk, K., Klimaszewska, K., Kondzior, D., Szyszko-Perłowska, A., Kowalewska, B. (2009). Związki między ocenami jakości życia dzieci z domów dziecka na tle ich rówieśników z rodzin własnych. *Problemy Higieny i Epidemiologii*, 90(4), 577–583.
- van IJzendoorn, M.H., Palacios, J., Sonuga-Barke, E.J.S., Gunnar, M.R., Vorria, P., McCall, R.B., LeMare, L., BakermansKranenburg, M.J., Dobrova-Krol, N.A., Juffer, F. (2011). Children in institutional care: Delayed development and resilience. *Monographs of the Society for Research in Children Development*, 76(4), 8–30.
- Wadsworth, M., Compas, B. (2002). Coping with family conflict and economic strain: The adolescent perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 12, 243–274.
- Williams, K., McGillicuddy-De Lisi, A. (2000). Coping strategies in adolescents. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 20, 537–549.
- Wright, M., Banerjee, R., Hoek, W., Rieffe, C., Novin, S. (2010). Depression and social anxiety in children: Differential links with coping strategies. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38, 405–419.
- Yates, T., Egeland, B., Sroufe, A. (2003). Rethinking resilience. A developmental process perspective. W: S. Luthar (red.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities* (s. 243–259). Cambridge: Cambridge University Press.
- Zawistowska, A. (2018). Poczucie skuteczności i pozytywne autostereotypy – przypadek kobiet w naukach ścisłych i technicznych. *Przegląd Badań Edukacyjnych Educational Studies Review*, 26, 87–108.
- Ziemska, M. (1979). *Rodzina a osobowość*. Warszawa: Wydawnictwo OMEGA.
- Ziemska, M. (1980). *Rodzina i dziecko*. Warszawa: PWN.

SENSE OF COHERENCE AND STYLES OF COPING WITH STRESS IN YOUTH BROUGHT UP IN EDUCATIONAL CARE FACILITIES AND IN FAMILY HOMES

Abstract

Introduction: The article concerns sense of coherence and styles of coping with stress in group of adolescents brought up in children's homes and in family homes. Short characteristic of functioning of youth from educational care facilities was presented in the first part of the text. The functions of children's homes and family homes are described. Concept of sense of coherence and coping with stress in research on youth was discussed.

Method: The level of sense of coherence and styles of coping with stress in youth brought up in educational care facilities and in family homes were compared. A group of 90 teenagers aged 15–19 was examined using the SOC-29 and CISS questionnaires. The analyzed group consisted of 40 adolescents brought up in children's homes and 50 adolescents brought up in family homes.

Results: In the group of youth brought up in children's homes negative correlations between the sense of comprehensibility and the style focused on avoiding and seeking social contacts were observed. In the group of youth brought up in family homes negative correlations between the sense of coherence, the sense of comprehensibility, resourcefulness and the style focused on emotions and a positive relationship between the sense of comprehensibility and the style focused on task was observed. The level of resource fullness was significantly higher in the group of youth brought up in family homes, compared to adolescents brought up in children's homes. Youth brought up in family homes significantly more often than their peers from children's homes uses task-focused strategies. Youth growing up in children's home sand having contact with their own families significantly more often, compared to teenagers growing up in children's homes and not having contact with their own families, uses strategies focused on avoiding and seeking social contacts.

Conclusions: There are differences in the intensity of sense of coherence and the use of adaptive strategies related to coping with stress in the group of youth from children's homes and family homes. Contact with the family of origin causes the increase in the frequency of using dysfunctional strategies of coping with stress in youth from children's homes.

Keywords: sense of coherence, styles of coping with stress, youth, children's home, family home